

https://doi.org/10.18485/slav_markovic_slobodan.2018.ch7821.163.41.09" Марковић, Слободан Ж.

ДУШАН М. ИВАНИЋ*
Универзитет у Београду
Филолошки факултет
Катедра за српску књижевност са јужнословенским
књижевностима

СЛОБОДАН МАРКОВИЋ И СРПСКА КЊИЖЕВНОСТ 19. ВИЈЕКА

У чланку се издвајају и анализирају радови проф. Слободана Марковића о дјелима, писцима и појавама у српској књижевности од Доситеја до реализма, гдје се издвајају кругови тема око Доситеја, Вука и најистакнутијих реалиста.

Кључне ријечи: Слободан Ж. Марковић, српска књижевност, Доситеј, Вук, реалисти, фолклор

У разуђеном научном дјелу професора Слободана Марковића (српска међуратна и савремена књижевност, књижевност за дјецу, македонска књижевност) нашли су се и старији периоди нове српске књижевности. Дијелом је то изазивала везаност за Научне састанке слависта у Вукове дане (односно задате теме тих састанака), или за научне симпозијуме у другим срединама, или пак издања писаца тога доба. Од старијих српских писаца, Марковић се понајвише бавио реалистима, Игњатовићем, Глишићем, Лазаревићем, Веселиновићем, Нушићем, гледајући их у континуитетима (и дисконтинуитетима) српске књижевности. Како су књижевна дјела ове епохе, епохе српског реализма, постала најживљи дио наше школске лектуре (у њој су сви познати реалисти, од Игњатовића, Љубише и Глишића, преко Лазаревића, Матавуља, Веселиновића, Сремца, Домановића, до Нушића и Војислава Илића), често је њихово изучавање имало елементе својствене методици наставне праксе. (Уосталом, један од наших најбољих и најзначајнијих методичара, проф. Милија Николић, радио је дисертацију о Лази Лазаревићу.)

Већина радова ове тематике окупљена је у двије збирке проф. Марковића: *Вук Караџић у књижевном шрајању* (1987) и *Континуитети и вредности* (1990). Њихов аутор је пошао „од почетка”, од граница старе и нове књижевности („Средњовековна традиција и мисао о новој српској

---

* dusan.div@gmail.com

књижевности до Вука Караџића”), а потом прешао на поређење Доситејевих и Вукових погледа на књижевност. Издваја *Писмо Хараламџију* по одлучном раскиду са „славеносрпском традицијом” (Марковић 1987: 23), премда је заправо ријеч о раскиду са црквенословенским језиком.

Тачније говорећи, Доситеј не оспорава црквенословенски, већ се залаже да се дјела за народ пишу на свима разумљивом језику, док црквенословенски остаје наш класични језик (попут латинског за језике романских народа). Вук ће овај став преузети као циљ нормативизације, тј. стварања стандардног књижевног језика, ослобођеног наноса славеносрпске мјешавине (коју је Павле Ивић назвао доситејевским језиком). Марковић с правом наглашава занемарену чињеницу, да Вук као и Доситеј, позива наше писце (Видаковића) да се угледају на великане европске књижевности (Марковић 1987: 24). И Вук се, као и Доситеј, залаже за отварање школа: Доситеј с циљем да се младе генерације образују у духу модерног хуманизма, а Вук, не оспоравајући ни тај циљ, рачуна на школу која ће да обликује личност пуне „националне самосвести” (Марковић 1987: 25).

Што се тиче мисли о књижевности, Вук је у књижевну јавност ушао у потпуно другачијим околностима него Доситеј, кад су већ постављени темељи реформе писма (Сава Мркаљ), а афирмисан један круг писаца, међу њима Лукијан Мушицки, Павле Соларић, Милован Видаковић. У таквој ситуацији Вук брзо заузима одлучан став и о језичкој природи и о умјетничком квалитету њихових дјела, као што ће такав став имати и о народној традицији и народној књижевности свих врста. Професор Марковић закључује да су и Доситеј и Вук односом према језику „стварали и исказали и своје погледе на књижевност” (Марковић 1987: 30). Навлажући ову идеју у раду „Књижевни погледи Вука Стефановића Караџића”, констатоваће да је Вук мисао о језику тијесно повезао с мишљу о књижевности (Марковић 1987: 33) и са вредновањем усмене пјесничке традиције (Марковић 1987: 34–35), док ће у критикама оновремених књижевних дјела остати везан за језичку страну текста и за класицистичку поетику досљедности карактера (која ће, да додамо, социјално и психолошки модификована, постати основа поетике реализма).

Ауторима овог раног периода нове српске књижевности припада и Прота Матија, којим се Марковић бави у студији *Уметничка вредност Мемоара Проте Матије Ненаговића* (Марковић 1990). С обзиром на вријеме кад је овај рад објављен (1977), оправдано је ауторово незадовољство односом књижевних историчара према мемоаристици (нпр. Скерлић није унио Проту у *Историју нове српске књижевности*, иако је његово дјело изузетно цијенио), чему је један разлог методолошки став, да мемоари не припадају књижевности, а дијелом и други разлог, недовољна приступачност и актуелност оваквих текстова (чаме деценијама

у архивима, у породичним заоставштинама или су расути по периодици).¹ Помном анализом Марковић је издвојио низ значајки, умјетнички обликованих детаља и цјелина у *Мемоарима* (јасност, убједљивост, описи, опсервације, драматичност, индивидуализација, анегдотске слике).

Кад је ријеч о књижевним токовима, проф. Марковић је Вуково наслеђе природно поставио у дјела млађих генерација филолога, прозаика и пјесника. Док је у филолошкој критици то мање-више очито (Даничић, донекле Стојан Новаковић, Јован Живановић и др.), у књижевности се теже препознаје. Ако се пође од наслова Марковићеве студије „Јаков Игњатовић – заговорник вуковске традиције у новој књижевности”, одмах нам пада на ум несумњива, изричита везаност Игњатовића за ауторе који нису „вуковци”, за Видаковића и за Стерију, да овдје и не помињемо Игњатовићев однос према европској традицији (у изучавањима Драгише Живковића). Међутим, у Игњатовићевом дјелу постоји и друга страна – искази о литератури, о значају народне поезије за препознавање српског националног бића. Марковић издваја његов отпор копирању („повторавању”) народне поезије у ауторској литератури, што је био одлучан разлаз са традицијом којој су обол дали наши највећи писци 19. вијека, Сима Милутиновић Сарајлија, Његош, Бранко, Змај, млади Лаза Костић, да не помињемо чисте имитаторе попут Јоксима Новића Оточанина. Што је изузетно значајно, аутор *Милана Наранџића* је препознао младу пјесничку генерацију (Радичевић, Змај), не заборављајући ни старије ауторе (Стерија), који су, упркос везаности за античке обрасце, очували националну оригиналност (Марковић 1987: 43–44). У другој студији о Игњатовићу, *Човек и време у књижевном делу Јакова Игњатовића* (Марковић 1990), захваћено је и Игњатовићево формирање, утицај старије генерације писаца, његов видан прилог прози српског романтизма, мада ће величину стваралачког талента испољити „тек у књижевној обради своје савремености” с великим скоком у тематици и у умјетничком методу (Марковић 1990: 25), па ни тада се не лишавајући веза са својим претходницима и са својим младалачким поривима, посебно у љубави према свом завичају и свом народу. Аутор наглашава снагу стварања ликова, особито оних обојених негативним сјенкама пада пред новцем (Милан Наранџић, Љуба Чекмеџић, Ђока Гађеновић), док други, у сукобу с конвенцијама друштва страдају (Васа Решпект). Констатујући да је Игњатовић „опседнут представом новог човека и његовом неизвесном

¹ С Протом је ситуација била повољнија утолико што је био значајан за историју Првог српског устанка и што је релативно рано објављен (Љубомир П. Ненадовић), а нарочито што је постао предмет писања истакнутих зналаца књижевности (Владимир Ђоровић, Ђорђе Јовановић, па, могло би се рећи најодлучније, Миодраг Поповић). А већ данас бисмо могли бити сасвим задовољни изучавањем и објављивањем српске мемоаристике.

судбином” (Марковић 1990: 32), аутор студије, објављене 1962, најавио је заправо велику модерност прозе нашег првог реалисте, који непрестано привлачи нове генерације читалаца и проучавалаца. Као што несумњиву вриједност има и опажање о младим ликовима Игњатовићеве прозе („њихова начела и њихова делатност су одраз осећања сопствене празнине и усамљености”), и о моћи капитала (Марковић 1990: 33, 36).

У студији *Књижевна мисао Вука Караџића и српски реализам* Марковић је додао поднаслов „Светозар Марковић баштиник дела Вука Караџића”. То је смјела теза, утолико што успоставља континуитет тамо гдје се најмање очекује: између граматичара, лексикографа, фолклористе итд., и идеолога социјалне револуције и, у крајњем циљу, социјализма. Ослонац таквој тези се нашао у односу Светозара Марковића према прошлости, поводом *Србије на Истоку*, на што су и раније указивали радови Витомира Вулетића и Свете Лукића. Марковић, међутим, инсистира на непосреднијој вези: тврди како аутор *Србије на Истоку* модерне „европске” термине, нпр. „пролетаријат”, адаптира на нашу средину, на Србију у тадашњим условима, гдје је „сав народ пука сиротиња – пролетаријат”. (Марковић 1987: 146) Нешто даље Светозар Марковић запажа како оном дијелу нашег народа којему је до „материјалног уживања” пријети под страним утицајима одрођавање. То је у мисли аутора „Српских обмана” моменат који се може добро аргументовати као веза и са Вуком и са традицијом која обухвата све наше књижевне струје и истакнуте ствараоце, од Доситеја, Соларића, Мушицког, Боројевића до Стерије, Радичевића, Змаја и Костића, па и Љубише, Лазаревића и Матавуља. Вук је у ставовима око овог питања био најоштрији и најизричитiji, дотле да је оспоравао нашем народу „више класе” национални карактер (у полемици с Лукијаном Мушицким и у другим полемичким чланцима).²

² У полемици са стиховима у *Гласу народољубца* Л. Мушицког, па опширније у огледу *Срби сви и свуда*: Виша класа у народу ваљало би свој језик љепше и чистије да говори, да је од народа ученија, мудрија, уљуднија, складнија и родољубивија (јер она племенита и чиста или права љубав к народу, по којој човјек воли народ и његову корист и славу него себе и свој живот, и од које су Грци и Римљани оставили примјере, не рађа се с човјеком, него се добива кроз науку и одгојење); али у наше је више класе то све наопако. Истина да су многи од госпде наше учили и знаду неке науке којијех народ прости не зна; али су то они понајвише учили као каке занате, који су многима разуму и срцу учинили више штете него користи; у осталоме пак они су се поред Нијемаца и Мацара понијели и као потуђили од свога народа и од његовијех обичаја; поред туђијех језика на којима науке слушају, којима послове службене раде и у друштвима се разговарају, заборавили су српски и мислити, и њихов народни језик, којегу силу и сладост и богаство они већ и не познају, чини им се прост и сиромашан, зато су га искварили и једнако га кваре. Што су пак они који великијех школа и наука нијесу учили, с господом заједно пали у оваке гријехе против народа својегу, узрок ће бити што су се повели по

Другу везу Светозара Марковића с Вуком аутор је нашао у критици стања под Обреновићима, односно под бирократском влашћу („Српске обмане“). Колико се типолошки овај текст идеолога српског реализма може повезати с чувеним Вуковим писмом кнезу Милошу, толико их не треба доводити у генетски однос, јер аутор *Србије на истоку* није могао читати Вуково писмо, будући да није било објављено, што не значи да трагови критике владалачке самовоље у овом писму нису другим путем дошли до њега.

Генетички је извјеснија веза са Вуком у обимнијем раду Светозара Марковића *Реални љравац у науци и живошћу*, утолико што се аутор непосредније конфронтира са празновјерицама, заблудама и са конфликтом између живота (народног), односно народног поимања правде, и неких религиозних девиза као што су: „Љубите своје непријатеље“, „Кад вас ко удари по десном образу пружите му и леви“. Треба рачунати да је то вријеме уласка реалних знања, еволуционизма и дарвинизма, у наше школе и у јавни дискурс (о томе исцрпно говори С. Марковић у поменутом чланку), што међу школованим младим људима брзо разбија догматске представе о свијету у вјерској традицији. Овом питању је с друге стране пришао Марковићев претходник у овој тематици, Димитрије Вученов („Вуково присуство у српској реалистичкој прози“, *Трајом епохе реализма*), на кога се и позива. Вученов се осврнуо на питања периодизацијских недоумица и оштрих разграничења епоха у историјама књижевности, напомињући, супротно томе, како те границе нису оштре и како српски реалисти нису негирали Вуков допринос поетици српског романтизма, „не само да је знатан део Вукове поезике био прихваћен од стране епохе реализма у српској књижевности него и да је знатан део Вукове визије српске културе остао вредност и за наредну епоху“ (Вученов 1981: 109–110). У првом реду, помињући *Србију на истоку* С. Марковића, Вученов сматра да је окретањем селу „српски реализам [...] омогућио даље широко Вуково присуство у тој епоси“ (111), потом скрећући пажњу на елементе усменог стила и морфологију реалистичке прозе.

Говорећи о Глишићевој анегдоти, односно анегдотском у дјелу М. Глишића, проф. Марковић се осврнуо и на Веселиновића и Лазаревића, указујући на разлике и издвајајући сличности: патријархалност, с коријенима на селу и густим велом над паланком. Сматра да је патријархалност код Лазаревића најјаснија, најјаснија, што га је одвело души патријархалног човјека и стварању засебног „поетског света“ („Стварање

господи, и разум свој као давши господи под закуп више гледају ко што ради и говори него *шћа* и како ради и говори (уп. В. С. Карацић, *Срби сви и свуда*, приредио Д. Иванић, Андрићград, 2014, 381–382).

поетског света у приповеткама Лазе Лазаревића”). И овдје се током рада успоставља чврста веза са истраживањима Димитрија Вученова („Народна анегдота у приповеткама српских реалиста”, *Тријом епохе реализма*, 1981), но Марковић од морфолошког и општежанровског аспекта овог питања (границе анегдоте и шаљиве нар. приче и сл.) иде непосредно на Глишићеву прозу и на драму *Подвала*, истичући да је Глишић већину својих дјела писао „на основу стварних догађаја” (Марковић 1990: 57), док су сви били посредно или непосредно везани за народну традицију, што се огледа у различитим видовима (фантастика и народно вјеровање, етнолошка грађа, начин приповиједања, мјесто анегдоте у структури приповиједака). Издваја Лазаревића, тврдећи да се највише удалио од народног приповједача и фолклорне традиције. Међутим, усменост, која се често појављује у Лазаревићевој техници приповиједања, не тиче се само фолклора, већ приповиједања у друштвеној стварности, што се, поред традиционалних фолклорних мотива, видно испољава у прози свих реалиста. Колико су сљедбеници усмене традиције (шаљиве приче, анегдоте, пословице, фразе, обичаји итд.), они су књижевност населили живом, говорном ријечи.³

Марковић је стигао да се бави и једним увелико занемареним писцем, Лазаром Комарчићем и његовим романом *Бездушници* (1880. у *Отаџбини*; 1889. засебно, као први дио), опажајући да је потцијењен у новијим проучавањима. Врло добро га уклапа у развојне путеве српске прозе 80-их и 90-их година, повезујући га с могућим утицајем Милована Глишића или му приписујући утицај на прозу Јанка Веселиновића. Укључивање Комарчићевих публицистичких чланака из 70-их година као даље подлоге његове романескне фикције важан је чинилац у проучавању овог аутора, који све више привлачи пажњу истраживача.⁴ Марковић *Бездушнике* сматра првим романом српског сеоског реализма, прожетим социјално-политичким идејама карактеристичним за ту епоху. Напоменимо да би се у том случају поновила теза Д. Вученова о два почетка и два зачетника српског реализма, један везан за Игњатовића, други за Глишића (Вученов 1970: 65). И овдје је сеоским романом *Чуган свети* Игњатовић претходио не само Комарчићу, већ „читавој групи писца познатих у историји књижевности под називом 'приповедачи српског села'” (Марковић 1990: 34).

³ О томе је у међувремену настала обимна литература, која потврђује и везу с фолклорном традицијом и са говорном ријечи (Д. Иванић, *Облик и вријеме*, Београд, 1995; Д. Вукићевић: *Писмо и прича*, Београд, 2006).

⁴ Пре неколике године је Милован Миловић одбранио на Филолошком факултету у Београду дисертацију о књижевном дјелу Л. Комарчића; Немања Радуловић је Комарчића узео као зачетника спиритизма у нашој књижевности (*Подземни шок: Езоштерично и окултно у српској књижевности*, Београд, 2009); објављују се нова издања његових дјела.

У кругу ових студија, које се баве „видовима Вукове традиције”, могло би се узети да је у највећој мјери иновативна „Мисао А. И. Херцена и српска литерарна омладина око Владимира Јовановића (на примеру Ј. Јовановића-Змаја)”. Повезујући српске либерале (В. Јовановић, С. Бошковић, Ј. Ристић и др.) с дјелом Вука Караџића, издваја Змаја по активности у периодици (сарадник, уредник, покретач), политици (уз Светозара Милетића) и сатиричној поезији („Народ”, „Јутутунска химна”), која је у том раном периоду Змајевог стваралаштва дијелом блиска мислима руских револуционарних демократа (Марковић 1987: 137), а свакако и либералним идејама у Милетићевој странци.

Бавећи се старијим епохама нове српске књижевности Марковић се у скороје вријеме (2008) вратио поново Доситеју, овај пут узимајући *Живот и прикљученија* као претходницу или почетак српске књижевности за дјецу, односно и као претходницу и као почетак. Тиме је повезао своје старије *Зависе о књижевности за децу* (1970) са новијим истраживањима, подстакнута сарадњом са Задужбином „Доситеј Обрадовић”, чијем је раду између осталог дао велик допринос утемељењем Радионице баснописаца, намијењене малим основношколцима. Овим другим аспектом односа према књижевној традицији проф. Марковић је предочио како се она може учинити дјелотворном у савременим околностима и повезати са данашњим читаоцем.

Литература

- Вученов 1970: Д. Вученов, *О српским реалистима и њиховим претходницима*, Београд: Друштво за српскохрватски језик и књижевност СР Србије.
Вученов 1980: Д. Вученов, *Трагом епохе реализма*, Крушевац: Багдала.
Марковић 1987: С. Марковић, *Вук Караџић у књижевном шрајању*, Горњи Милановац: Дечје новине; Приштина: Јединство.
Марковић 1990: С. Марковић, *Коншиницисти и вредности*, Ваљево: Милић Ракић.

Душан М. Иванич

СЛОБОДАН МАРКОВИЧ И СЕРБСКАЯ ЛИТЕРАТУРА XIX ВЕКА

Резюме

В статье выделяются и анализируются работы профессора Слободана Марковича о произведениях, авторах и явлениях сербской литературы с времен Доситея до реализма. Таким образом выделяется круг тем, связанных с Доситеем Обрадовичем, Вуком Стефановичем Караджичем и самыми видными реалистами.

Ключевые слова: Слободан Ж. Маркович, сербская литература, Доситей Обрадович, Вук Стефанович Караджич, реалисты, фольклор